

Utvrda Sv. Jurja u Caskoj na otoku Pagu

Die Festung des Heiligen Georg in Caska auf der Insel Pag

Izvorni znanstveni rad

Antička arheologija

Original scientific paper

Roman archaeology

Mr. sc. KREŠIMIR REGAN

Leksikografski zavod Miroslav Krleža

Frankopanska ulica 26

HR - 10000 Zagreb

UDK/UDC 904:725.94(497.5otok Pag)“05/12”

Primljeno/Received: 15. 05. 2002.

Prihvaćeno/Accepted: 09. 06. 2002.

Nakon što je Bizant u dugotrajnom ratu pobijedio Gote, u 6. stoljeću, dolazi do obnove bizantske vlasti nad zemljama uz istočnojadransku obalu. Da bi što uspješnije zaštitio novostečene posjede i osigurao sigurnost plovidbe i opskrbe svoje ratne i trgovačke mornarice, Bizant je krenuo u gradnju jedinstvenoga fortifikacijskog sustava na otocima i obali, sastavljenog od niza međusobno vizualno povezanih utvrda i stražarnica koje su bile izgrađene na strateški važnim točkama. U tom nizu utvrda mnoge su bile izgrađene i na otoku Pagu, među koje pripada i utvrda smještena na kamenom brežuljku, usred male mediteranske šume neposredno iznad uvale Caske, smještene na sjevernom kraju Paškog zaljeva. Nakon razgledavanja tog lokaliteta u ljeto godine 2000. može se potvrditi datiranje nastanka ove utvrde u 6. stoljeću, tj. u vrijeme vladavine cara Justinijana. Utvrda je gotovo pravilna kvadratnog tlocrta, duljina stranica oko 23 metra, unutar kojeg se na istočnom uglu nalaze ostaci prijeromaničke crkve Sv. Jurja, izgrađene na mjestu ranokršćanske crkve. Osim nje, u utvrdi se mogu uočiti i ruševine drugih građevina, od kojih su se najbolje očuvale one u južnome i sjevernome dijelu utvrde. U jednoj od tih prostorija pronađen je bizantski zlatnik. S obzirom na istaknuti strateški položaj, neposrednu blizinu povoljnog sidrišta i kasnoantičkog naselja, postojanje sakralne i drugih građevina u unutrašnjosti utvrde, tehnike zidanja i pronalazak bizantskoga zlatnika u utvrdi, vrijeme gradnje utvrde, može se nedvojbeno smjestiti u 6. stoljeće. Dolaskom Hrvata na otok Pag život se u toj utvrdi nastavio sve do početka 13. stoljeća, kada je u sukobima između gradova Raba i Zadra bila srušena. Nakon gubitka obrambene uloge, taj je lokalitet zadržao sakralnu funkciju što je bilo vezano uz bogoslužje u crkvi Sv. Jurja, koja je zbog te činjenice ostala najbolje očuvani i najmanje devastirani objekt utvrde.

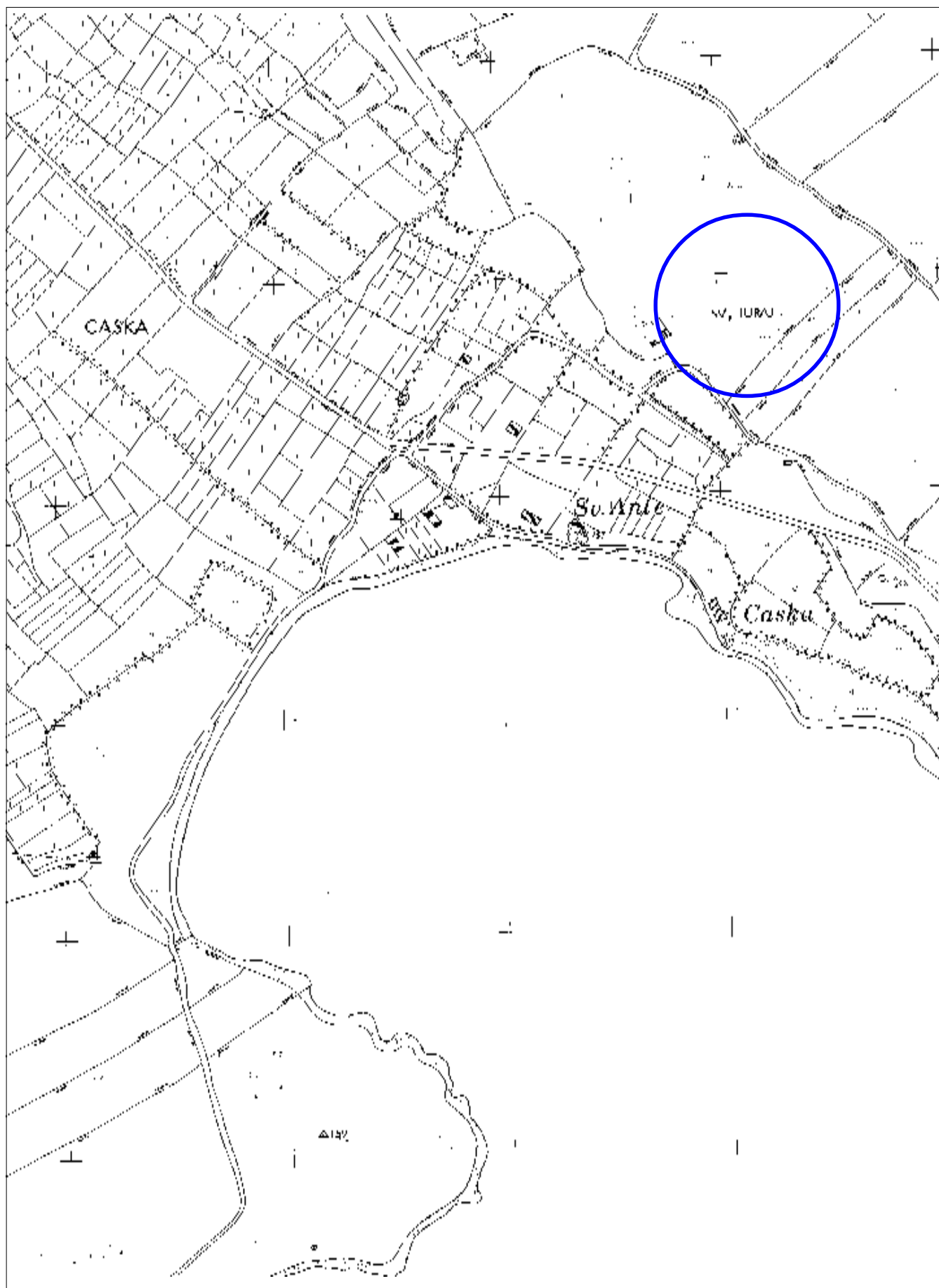
Ključne riječi: utvrda, Bizant, Justinijan I. Veliki, otok Pag.

Schlüsselwörter: Festung, Byzant, Justinijan I., Insel Pag.

Na sjeverozapadnome dijelu otoka Paga, na području kojim danas dominira grad Novalja, u vrijeme antike i kasne antike razvija se velika antička aglomeracija pod imenom *Cissa*, smještena po rubnim dijelovima današnjega Novaljskog polja, sa središtima u sadašnjim naseljima: Novalja, Stara Novalja i Caska (FISKOVIĆ, 1953.; BRUSIĆ, 1988., 116.; ŠKUNCA, 1988., 26.; ŠKUNCA, 1997., 79., 84.-90.; ŠONJE, 1997., 125.; KUNKERA, 1997., 154.-156.). Upravo se na području današnje Caske razvilo prvo veće antičko naselje koje je bilo utvrđeno tijekom 2. ili 3. stoljeća (ŠKUNCA, 1988., 26.). Usporedno s njegovim razvojem razvijaju se i naselja na području Novalje i Stare Novalje, čiju su jezgru prvotno činila pristaništa osigurana zasebnim utverdama. Propašću antičke *Cisse* za potresa u drugoj polovini 4. stoljeća, središtem antičke aglomeracije postaje Novalja u kojoj se razvija jaka i velika starokršćanska

zajednica. Od 4. do 6. stoljeća *Cissa* je sjedište biskupije i čitavog otoka, za čije se potrebe unutar zidina novaljske utvrde gradi velika *basilica urbana* kao i dvije manje grobne bazilike na Jazu i kod Punta Mire (KUNKERA, 1997., 154.; ILAKOVAC, 1997., 13.-20.; ILAKOVAC, 1997. a, 69.-78.; BADURINA, 1997., 39.-41.).

Čitava antička i kasnoantička aglomeracija bila je zaštićena pojasom utvrda i stražarnica. Njihovi su ostaci dosad pronađeni u Caskoj na brežuljku Sv. Jurja i na uzvisini preko Klopotnice, na lokalitetu Košlja gromača sjeverno od Novalje, na Trinićelu kod Stare Novalje, na poluotoku Svetojanj, na izvoru kod Kolana, na brežuljku Košljunu uz rub Zaglave s istočne strane Novaljskog polja, u Petriću kod Stare Novalje, na Slatini iznad Gajca i kod mjesta Luna na samome zapadnome vrhu otoka (ŠONJE, 1975., 287.; ŠKUNCA, 1988., 27.; BRUSIĆ, 1988., 116.; TOMIČIĆ, 1996., 291.-305.).

Sl. 1. Zemljopisni položaj utvrde Sv. Jurja iznad uvala Caska (Novalja - plan grada; Turistička zajednica grada Novalje, 1997.)

Abb. 1 Geographische Lage der Festung St. Georg (Stadtkarte von Novalja, Tourismusbüro der Stadt Novalja, 1997)

Iako su mnogi autori pisali o *Cissi* i o njezinim naseljima, utvrde su spominjane tek usput, navodeći najčešće njihov zemljopisni smještaj ili djelomični opis arhitektonskih ostataka.¹

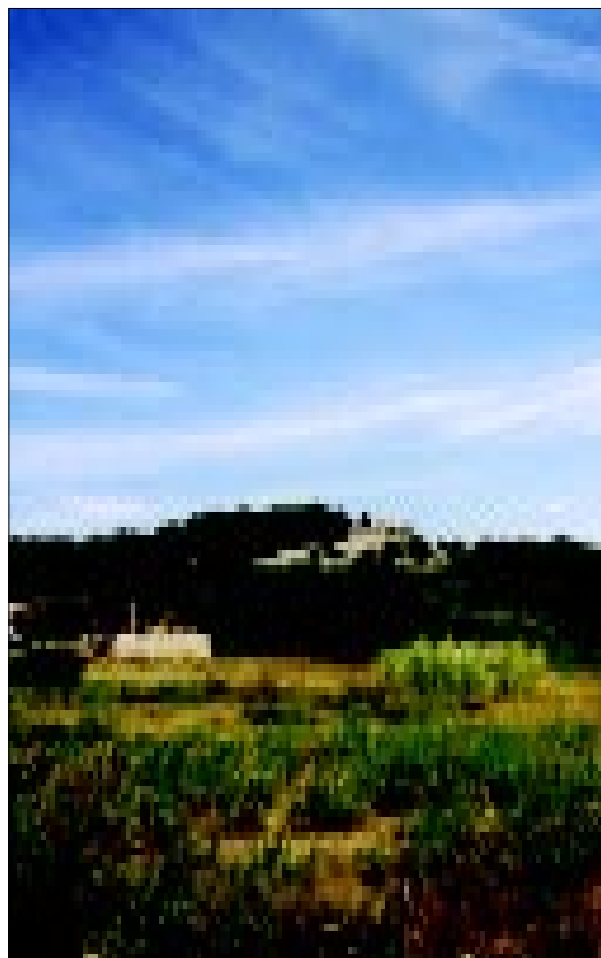
Među prvim istraživačima koji su na brežuljku Sv. Jurja pretpostavili postojanje kasnoantičke utvrde bili su: Mijo Sabljar, Mate Suić, Ivo Petricioli i Ante Šonje (SABLJAR; SUIĆ, 1953., 37.; PETRICIOLI, 1952., 106.; ŠONJE, 1975., 287.). Svoje su pretpostavke temeljili na izrazito dominantnom položaju glavice kamenoga brežuljka Sv. Jurja, s kojeg se vidi čitavo područje akvatorija Paškog zaljeva i područje Novaljskog polja, na postojanju velikoga antičkog naselja u njegovu podnožju kao i na slučajnom pronalasku bizantskog zlatnika unutar ostataka zidina utvrde. Prvi crtež tlocrta tih ruševina napravio je Mijo Sabljar, dok je Ivo Petricioli objavio arhitektonski nacrt crkve Sv. Jurja i ukratko opisao ruševine koje se nalaze uz tu crkvu.

Pojedini istraživači, poput A. Šonje, pretpostavljaju da je utvrda podignuta kao neka vrsta "utvrde akropolskoga karaktera" antičkoga *castruma Cisse* tijekom 2. ili 3. stoljeća, radi što bolje zaštite naselja (ŠONJE, 1975., 287.). Ta je utvrda stradala tijekom potresa u drugoj polovini 4. stoljeća, nakon čega su je obnovili Istočni Goti koji na ruševinama antičke *Cisse* grade novo naselje uz luku. Za Gotsko-bizantskog rata od 535. do 555. godine to je naselje bilo srušeno. Nakon bizantskog osvajanja otoka Paga utvrda se ponovno obnavlja i čini dio bizantskoga obrambenog lanca, izgrađenog na istočnojadranskoj obali. Padom bizantske vlasti na tom području u 7. stoljeću pred naletom Avara i Slavena, utvrda prelazi pod njihov nadzor i u njoj se život nastavlja sve do godine 1203., kada u sukobima između Raba i Zadra bude srušena i napuštena. Nakon što je utvrda srušena, jedini objekt koji zadržava svoju ulogu na tom lokalitetu jest crkva Sv. Jurja, koja se zbog redovnog održavanja do kraja 19. stoljeća, relativno dobro očuvala (BRUSIĆ, 1988., 118., bilj. 11.; KUNKERA, 1997., 156.-161.).

Nedostatak podataka o ovome lokalitetu, potakao je autora ovoga članka u kolovozu 2000. u obilazak i rekognosciranje utvrde, zajedno s Igorom Martinovićem. Ostaci utvrde nalaze se iznad sjeverne obale Paškog zaljeva, u uvali Caska, na glavici kamenoga brežuljka nadmorske visine 55,2 metra. Čitavi je brežuljak okružen gustom mediteranskom šumicom i pašnjacima, čineći tako malu oazu zelenila u paškome kršu. Ruševinama utvrde pristupa se s južne strane, s ceste Novalja-Metajna. Na raskrižju za Casku skreće se prema sjeveru na makadamski put po kojem se penje stotinjak metara. Na kraju puta, kod posljednje vikendice, skreće se prema istoku na puteljak ograđen kamenom suhozidnom ogradom sa sjeverne strane i podzidom s južne strane, koji prolazi usporedno s brežuljkom Sv. Jurja i jugozapadnom stranom utvrde (sl. 1.). Prošavši južni ugao utvrde, put naglo skreće prema sjeveru i dovodi pod samu kamenu liticu na kojoj je izgrađena utvrda. Odavde se strmim usponom penje još nekoliko minuta.

Na utvrdu se može popeti po strmim jugoistočnim liticama ili blažim obilaskom oko te strane padine u smjeru sjeveroistočnoga perimetralnog zida utvrde (sl. 2.).

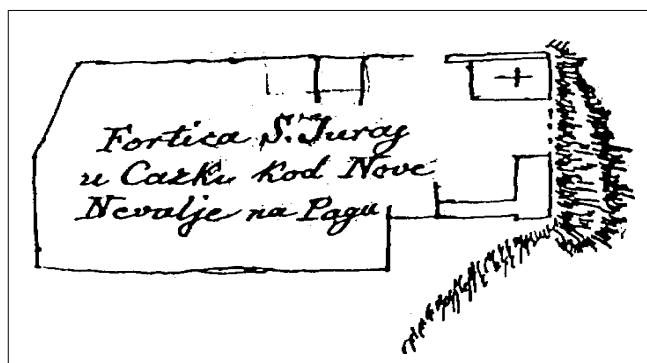
Prvi tlocrt utvrde donosi Mijo Sabljar u svojoj putnoj bilježnici *Bag-Pag*. Na tom se crtežu vidi utvrda koja se, s obzirom na konfiguraciju i smjer pružanja terena, može podijeliti radi lakše orijentacije na tzv. gornju i donju utvrdu. Ukupna duljina utvrde na tom tlocrtu iznosi, u smjeru pružanja sjeverozapad-jugoistok, oko 60 metara i širina u smjeru pružanja sjeverozapad-jugoistok - približno 24 metra. Gornja utvrda nalazi se u jugoistočnome dijelu utvrde, na najvišem dijelu kamene glavice brežuljka i opisuje manji četverokut, duljine u smjeru pružanja sjeverozapad-jugoistok oko 24 metra i širine u smjeru pružanja sjeveroistok-jugozapad blizu 18 metara. Unutar gornje utvrde Sabljar je ucrtao arhitektonske ostatke više građevi-

Sl. 2. Pogled sa zapada na utvrdu Sv. Jurja (snimio K. Regan)
Abb. 2 Blick auf die Festung des St. Georg aus dem Westen (gefilmt von K. Regan)

na, čije su ruševine i danas vidljive. To je današnja crkva Sv. Jurja, smještena u istočnome kutu utvrde, zatim su tu ostaci nekoliko građevina smještenih u južnome dijelu utvrde i građevine uz sami sjeverozapadni rub zaravni gornje utvrde i sjeveroistočnoga perimetralnoga obrambenog zida. Upravo je taj, sjeverozapadni rub zaravni ona granica koju uzimamo kao imaginarnu crtu u odvajanju gornje

1 Dosad je od svih utvrda u potpunosti obrađena samo utvrda na poluotoku Svetojanju, što je učinio Željko Tomičić.

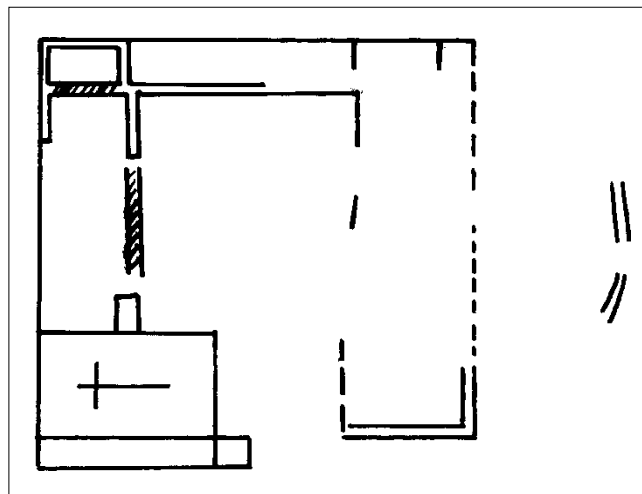
Sl. 3. Mijo Sabljar - tlocrt utvrde (Putna bilježnica *Bag-Pag*)
Abb. 3 Mijo Sabljar - Grundriß der Festung

od donje utvrde. Građevine u južnome kutu utvrde ucrtane su izbočene naspram crte pružanja jugozapadnoga perimetralnoga obrambenog zida gornje utvrde. S vanjske strane gornje utvrde ucrtana je kamena litica na kojoj leži istočna i južna strana utvrde. Donja utvrda naslanja se na sjeverozapadnu stranu i padinu gornje utvrde. Ta utvrda može se opisati kao pravokutnik duljine stranica u smjeru pružanja sjeverozapad-jugoistok oko 36 metara i širine u smjeru pružanja sjeveroistok-jugozapad oko 24 metra, osim u sjevernome dijelu, gdje je zamišljeni kut toga četverokuta odrezan dijagonalno između sjeverozapadnoga i sjeveroistočnog perimetralnog obrambenog zida donje utvrde u duljini oko 10,5 metara (sl. 3.).

Drugi prikaz utvrde donosi Gjuro Szabo u putnoj bilježnici nastaloj za njegova obilaska kvarnerskih otoka i priobalja te dijela sjeverne Dalmacije. On je 11. lipnja 1929. obišao uvalu i naselje Cascoj te skicirao nekoliko slika utvrde. Donosi skicu tlocrta ruševina, ali samo onog dijela koji smo prethodno nazvali gornjom utverd. Ta je utvrda prikazana kao pravokutnik duljine stranica u smjeru pružanja sjeverozapad-jugoistok oko 23 metra i širine u smjeru pružanja sjeveroistok-jugozapad približno 22 metra. U tlocrtu utvrde ucrtani su isti objekti kao i u prethodnome, na sličan način. Na slici koja prikazuje jugoistočnu stranu utvrde vidljivi su zidovi dviju građevina, od kojih je ona na desnoj strani crkva Sv. Jurja, a ona na lijevoj strani građevina koja se nalazi u južnome kutu utvrde. Ispod sjeverozapadnog zida ucrtani su nekakvi ostaci arhitekture (sl. 4.).

Treći prikaz dijela tlocrta utvrde, odnosno arhitektonska snimka crkve Sv. Jurja i opis izgleda utvrde donosi Ivo Petricioli u svojem radu *Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu*, u kojem se kaže: "Iza te crkvice (Sv. Juraj iznad grada Paga - nap. a.) dolazi vrlo zanimljiva crkvice istog sveca na suprotnoj strani paške uvale u Cascoj. Nalazi se također na strmoj kamenoj glavici visokoj oko 50 metara, a za razliku od prve čini sastavni dio fortifikacijskog recinta, koji u pravilnome paralelogramu (52 x 16 m) paše čitavu glavicu. Smještena je na njegovu istočnom uglu i s dvije strane obuhvaćena je debelim zidovima, tako da joj je apsida s vanjske strane ostala potpuno zakrivena zidnom masom (PETRICIOLI, 1952., 106.). Nakon iscrpnog

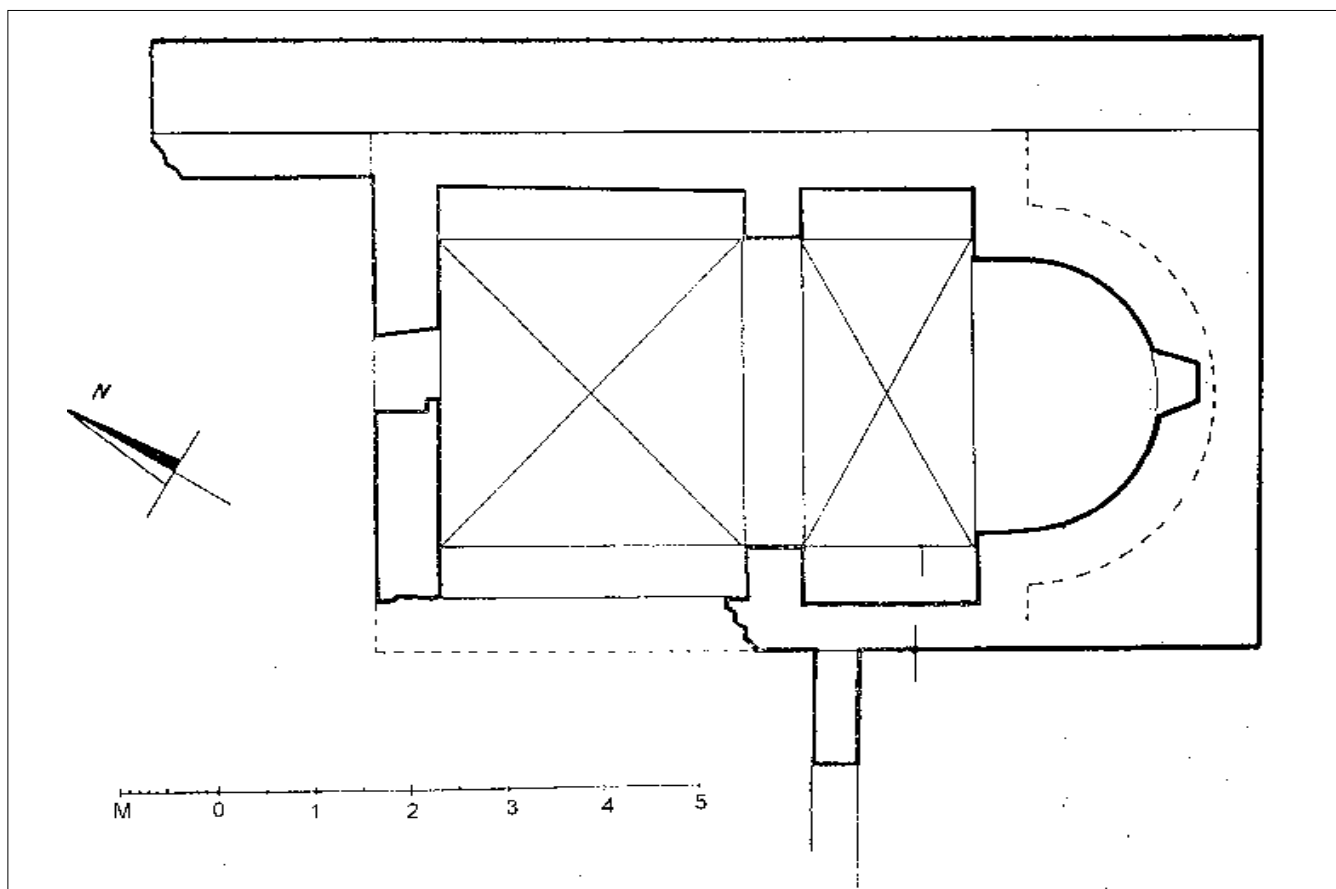
opisa crkve, u nastavku teksta Petricioli izgled utvrde opisuje ovako: "Ovaj recint zaslužuje ne manju pažnju od same crkvice, naročito pak njegov dio do južnog ugla nasuprot crkvi, koji je nešto izbočen iz paralelograma i koji je bio, kako se vidi po tragovima zidova, podijeljen u više prostorija. Ovdje je prije nekoliko godina pronađen jedan bizantski zlatnik" (PETRICIOLI, 1952., 108.). Uz dužno poštovanje našem cijenjenom istraživaču istočnojadranske kulturne baštine, dužni smo upozoriti na određene pogreške u opisu izgleda utvrde. U svojem tekstu Petri-

Sl. 4. Gjuro Szabo - tlocrt utvrde (Putna bilježnica, 1929.)
Abb. 4 Gjuro Szabo - Grundriß der Festung (1929)

cioli utvrdu opisuje kao pravilan paralelogram, što ne odgovara stvarnom stanju na lokalitetu. Na činjenicu da je upotrijebio pogrešan geometrijski lik, dokazuje i njegova arhitektonska snimka crkve Sv. Jurja i pripadajućih zidova utvrde koji jasno pokazuje da se sjeveroistočni i jugoistočni perimetralni obrambeni zidovi spajaju pod pravim kutom, čime je opovrgnuo vlastiti opis tlocrta utvrde kao paralelogram (sl. 5.). Drugi se nedostatak njegova opisa odnosi na južni dio utvrde, koji opisuje kao nešto izbočen iz tlocrta utvrde, što također ne odgovara zatečenu stanju na lokalitetu, iako pokazuje sličnosti s najstarijim tlocrtom Mije Sabljara (sl. 3.). Analizirajući Petriciolijev opis utvrde postavlja se pitanje veličine utvrde za koju kaže da je dugačka 52 metra i široka 16 metara. Šteta je što u svojem tekstu nije označio strane svijeta i pravac pružanja duljih i kraćih stranica utvrde. Usporedimo li tlocrt Mije Sabljara i izgled konfiguracije terena s Petriciolijevim opisom, možemo pretpostaviti da se ta dužina utvrde odnosi na onaj njezin dio koji se nalazi ispod sjeverozapadne padine vrha brežuljka, odnosno na čitavu utvrdu (gornju i donju utvrdu). Zbog velike urušenosti sjeverozapadne strane gornje utvrde i guste mediteranske neprohodne šume koja počinje neposredno ispod njezine sjeverozapadne strane, nismo bili u mogućnosti provjeriti te podatke, odnosno odrediti mogući izgled i veličinu donje utvrde.

Gornja utvrda obrambena je građevina manjih dimenzija, čiji perimetralni zidovi u gotovo pravilnu kvadratu

Sl. 5. Tlocrt crkve Sv. Jurja (I. Petricioli, 1952., 109.)

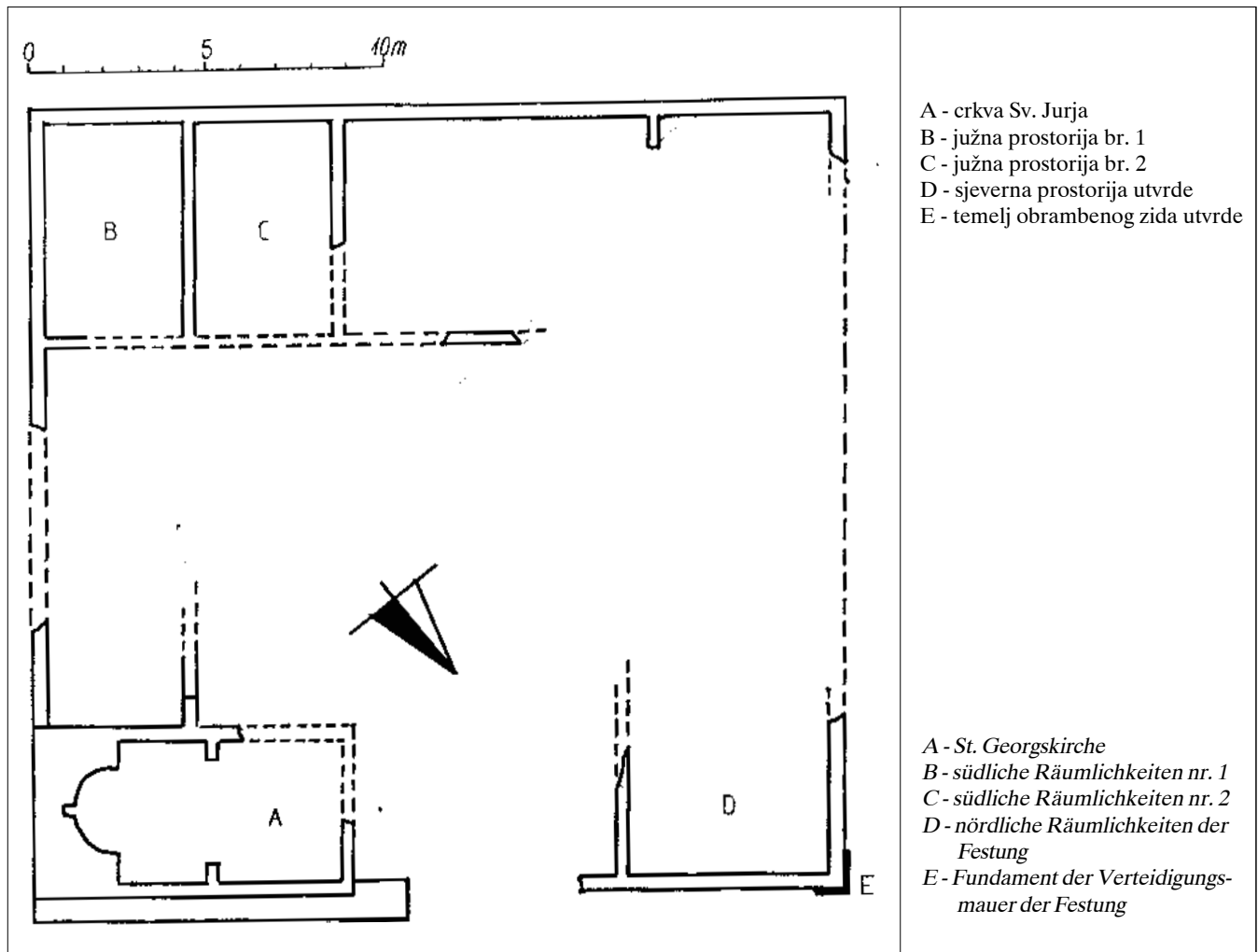
Abb. 5 Grundriß der St. Georgskirche (1952)

opasuju čitavu glavicu brežuljka. Duljina je svake stranice u prosjeku oko 23 metra.² Utvrda je s dviju strana zaštićena prirodnom strminom kamene litice. Sa sjeveroistočne i dijelom sjeverozapadne strane pristup je utvrdi lakši zbog blažeg pada strmine terena. Strateški najugroženija strana utvrde se nalazi na sjeveroistočnom perimetralnome zidu, pa je stoga taj zid u svojem istočnom dijelu izgrađen nešto deblji od ostataka ostalih perimetralnih zidova. Unutrašnjost utvrde sadrži čitave nizove pregradnih zidova građevina različitih namjena koje kao svoje začeljne stranice rabe većinom perimetralne obrambene zidove. U unutrašnjosti se ne prepoznaje ni jedna samostojeća građevina. Čitava je unutrašnjost utvrde ispunjena rasutim građevinskim materijalom (sl. 6.).

Najbolje očuvana arhitektonska jedinica jest crkva Sv. Jurja koja je smještena u istočnome uglu utvrde, naslanjajući se duljom stranicom na sjeveroistočni, a kraćom stranicom na jugoistočni perimetralni zid utvrde. To je crkva longitudinalnog tipa s okruglom apsidom ugrađenom u jugoistočni obrambeni zid. Crkva je dugačka oko 9,20 metara i široka 5,40 metara. Čitava je građevina bila presvođena bačvastim svodom, podijeljena na dva nejednaka traveja. Svod kraćega, jugoistočnog traveja bio je izgrađen od rimskih sedrenih tegula. U istom je traveju pronađen

uzidan starokršćanski impost, što je I. Petriciolija nagnalo na zaključak da je današnja ranoromanička crkva bila izgrađena na mjestu starohrvatske crkvice koja je, pak, bila sagrađena na mjestu starokršćanske crkve. Od te, prve, najstarije crkve pronađen je u današnjoj apsidi zazidani prozor nadsveden polukružnim lukom koji je širi od bočnih stranica toga prozora. Ulaz u crkvu donedavno je bio na jugozapadnom zidu, koji je danas djelomično očuvan. Jugozapadna je stranica crkve poduprta kontraforom. Taj je kontrafor izgrađen na temeljima porušena zida koji je činio unutarnji pregradni zid nekakve tvrđavske građevine. Taj se zid okomito pruža na jugozapadni pregradni zid (PETRICIOLI, 1952., 106.-108.; ŠONJE, 1975., 142., bilj. 41.). Od ostalih unutrašnjih građevina utvrde najbolje su očuvane one smještene na jugozapadnome perimetralnom zidu kod južnog ugla utvrde. Tu se danas nalaze ostaci građevine u kojoj je bio pronađen bizantski zlatnik. Jugozapadni pregradni zid u nastavku je djelomično očuvan u razini površine tla te se pruža u smjeru sjeverozapadnoga perimetralnog zida. Izvornu duljinu zida kao i razmještaj unutrašnjih prostorija danas, zbog loše očuvanosti jugozapadnoga pregradnog zida, ne možemo odrediti. Na tom pregradnom zidu mogu se prepoznati ostaci unutarnjih manjih pregradnih zidova jedne ili više prostorija. Prosječna je duljina tih prostorija oko 6 metara u smjeru pružanja sjeveroistok-jugozapad i širina oko 3,8

2 Mjerenja duljine unutarnjih i vanjskih zidova obavili smo s pomoću kućnog metra, a njihov međusobni odnos odredili ručnim satom.

Sl. 6. Tlocrt utvrde Sv. Jurja (K. Regan)

Abb. 6. Grundriß der Festung des St. Georg (K. Regan)

metara u smjeru pružanja jugoistok-sjeverozapad. Uz ostatke tih građevina pri jugozapadnome perimetralnom zidu, možemo prepoznati još jednu građevinu smještenu svojim ostacima u sjevernome uglu utvrde, nasuprot crkvi. Očuvani su dijelovi te građevine dugački, u smjeru pružanja sjeveroistok-jugozapad, oko 6 metara i široki, u smjeru pružanja jugoistok-sjeverozapad, blizu 5 metara. Pretpostavimo li da je taj zid granica između gornje i donje utvrde, ili samo vanjski perimetralni obrambeni zid utvrde, možemo zaključiti da je taj objekt mogao pokrivati veliki dio unutrašnje strane toga zida. Zahvaljujući takvom smještaju unutrašnjih građevina, u sredini gornje utvrde nastalo je manje četverokutno dvorište, koje je najvjerojatnije služilo za komunikaciju između različitih građevina. S obzirom na to da se samo na sjeveroistočni zid u njegovu središtu s unutrašnje strane ne naslanja ni jedan objekt, a i da je pristup utvrdi s vanjske strane najbolji upravo kod tog dijela utvrde, može se pretpostaviti da je tu bio ulaz u utvrdi. Što se tiče samih perimetralnih obrambenih zidova, oni su najbolje očuvani u istočnome uglu utvrde, djelomično u sastavu vanjskih crkvenih zidova, te na jugozapadnoj strani utvrde. Taj zid možemo na jugoistočnoj strani pratiti u visinu od oko 6 metara, na sjeveroistočnoj strani oko 3 metra i na jugozapadnoj strani blizu 2 metra

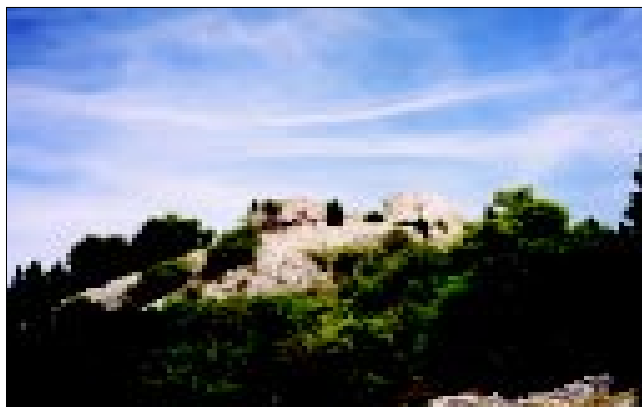
(sl. 7. i 8.). Vanjski je zid najslabije očuvan na sjeverozapadnoj strani utvrde u sjevernome i zapadnome uglu, dok je u sredini sasvim propao. Debljina je perimetralnih zidova u prosjeku oko 0,50 metara, osim na istočnoj strani sjeveroistočnog zida, gdje debljina iznosi nešto više od 1 metra. Obrambeni i unutrašnji zidovi građeni su od lomljenog vapnenca, grubo obrađenog međusobno povezanog čvrstom vapnenom žbukom u kojoj se prepoznaju tragovi drobljene cigle. Perimetralni zidovi su većinom temeljeni na živoj stijeni, osim u sjevernome uglu utvrde. Tu je izgrađen poseban temelj od pravilno klesanih komada kamena u visini danas vidljivoga jednog reda na koji se naslonio obrambeni zid. Taj je temeljni zid od vanjskih strana perimetralnog zida širi za 0,20 metara. S obzirom na to da je boja temelja svjetlija od ostatka zidova utvrde, može se pretpostaviti da su pojedinci na tom lokalitetu vodili nestručna iskopavanja. Na sjeveroistočnome perimetralnome zidu utvrde kao i na perimetralnome zidu kod južnog ugla utvrde, s vanjske se strane mogu prepoznati rupe četvrtasta oblika koje su najvjerojatnije služile za držanje skela pri gradnji utvrde. Razmaci su među njima gotovo jednakih dimenzija, na međusobnoj udaljenosti više od 1 metra. Kamenje obrambenih zidova slagano je u gotovo pravilne vodoravne redove.

Iako na ovome lokalitetu nisu dosad provedena teme-

Sl. 7. Pogled na jugozapadni obrambeni zid utvrde Sv. Jurja (snimio K. Regan)

Abb. 7 Blick auf die südwestliche Verteidigungsmauer der Festung (K. Regan)

Sl. 8. Pogled na jugoistočni obrambeni zid utvrde Sv. Jurja (snimio K. Regan)

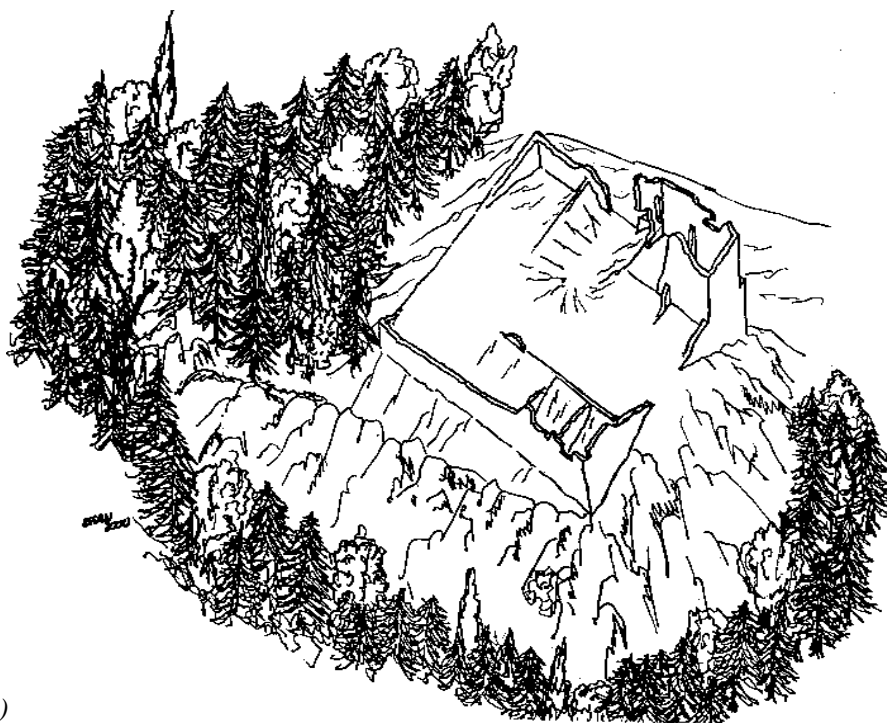
Abb. 8 Blick auf die südöstliche Verteidigungsmauer der Festung (K. Regan)

ljita arheološka istraživanja koja bi točno utvrdila nastanak utvrde, na osnovi usporedbe sa sličnim lokalitetima može se nastanak te utvrde smjestiti u doba cara Justinijana, u 6. stoljeće. To je doba obnove bizantske vlasti na istočnojadranskoj obali, kada se na toj obali gradi obrambena linija utvrda i stražarnica radi osiguranja vlasti na novostečenim posjedima kao i zaštite plovnog puta koji je središnju metropolu Bizantskog Carstva - Carigrad povezivao s novostečenim bizantskim posjedima u Italiji. Na takav nas zaključak navodi nekoliko elemenata.

Utvrda Sv. Jurja nalazi se na strateški vrlo vrijednom položaju, s kojeg se pruža pogled u smjeru zapada i sjeverozapada prema otocima Rabu i Lošinj, u smjeru jugoistoka prema suprotnom kraju Paškog zaljeva i u smjeru sjeveroistoka prema Velebitu. Osim što je mogla štititi stanovništvo koje je živjelo u neposrednoj blizini utvrde, s tog je položaja vojna posada bila u odličnoj vizualnoj ko-

munikaciji s obližnjom istoimenom bizantskom utvrdom, čije se ruševine danas nalaze iznad grada Paga kao i s ostalim bizantskim utvrdama u okolici Novalje i Stare Novalje, poput utvrde Svetojanja ili Košljuna. U njezinoj neposrednoj blizini bila je luka zaštićena prirodnim reljefom od udara bure i juga. Uz luku se razvilo naselje kao dio veće kasnoantičke aglomeracije, čije središte je u to doba bila današnja Novalja.

Današnje vidljive ostatke gornje utvrde može se opisati kao fortifikacijski objekt manjih dimenzija, gotovo pravilna pravokutnog oblika smještenog na sam vrh kamenoga brežuljka (sl. 9.). Perimetralni obrambeni zidovi utvrde većinom su izgrađeni na živoj stijeni, osim na sjevernome dijelu utvrde, gdje su graditelji morali izgraditi temeljni zid od pravilno klesanih kvadrata, šire složenih nego što je to sam obrambeni zid koji se oslonio na taj temelj. Tehnika gradnje perimetralnih obrambenih i pregradnih zidova

Sl. 9. Crtež ruševina utvrde (K. Regan)

Abb. 9 Skizze der Festungsmauern (K. Regan)

slična je kao i u drugih bizantskih utvrda na istočnojadranskoj obali, poput utvrda na Žirju, Palacolu ili Svetojanju. Zidovi su građeni od grubo obrađena kamena koji je bio slagan u pravilne vodoravne redove, međusobno povezane vapnenom žbukom s primjesom drobljene cigle. Također su na dijelovima bolje očuvanih obrambenih zidova vidljive pravokutne rupe koje su nosile drvenu konstrukciju skela tijekom gradnje utvrde.

Treći dokaz za smještaj gradnje te utvrde u 6. stoljeće jest postojanje unutrašnjih građevina različitih namjena kao i pronalazak pokretnih nalaza u njihovoj unutrašnjosti. Među njima je najbolje očuvana građevina sakralne namjene, odnosno crkva Sv. Jurja. Takve su građevine bile uobičajen inventar bizantskih utvrda, koje su se mogle nalaziti u njima samima ili u njihovoj neposrednoj blizini. Uz crkvu se u unutrašnjosti gornje utvrde vide ostaci još nekoliko građevina. U jednoj od njih, oslonjenoj na jugozapadnome perimetralnom obrambenom zidu, bio je pronađen bizantski zlatnik tijekom prethodnih razgledavanja lokaliteta.

S obzirom na sve ove elemente, nastanak utvrde može se sa sigurnošću smjestiti u 6. stoljeće, u vrijeme gradnje bizantskoga fortifikacijskog lanca utvrda i stražarnica s kojih se nadzirao sjeverozapadni dio otoka Paga i pripadajući mu akvatorij. Velika je šteta što takav privlačan lokalitet propada, unatoč blizini poznatoga turističkog središta Novalje koja bi financiranjem istraživanja, konzervacije i obnove tog objekta mogla obogatiti svoju kulturno-turističku ponudu. Nadamo se da će u skorju budućnosti do toga i doći.

LITERATURA

- BADURINA, A., 1997., Ranokršćanski relikvijar iz Novalje, NOVALJA Grad, Novalja, 39.-41.
- BRUSIĆ, Z., 1988., Kasnoantička utvrđenja na otocima Rabu i Krku, *IzdanjaHAD*, 13, Zagreb, 111.-119.
- FISKOVIĆ, C., 1953. Bilješke o paškim spomenicima, *LjetJAZU*, 57, Zagreb, 51.-52.
- ILAKOVAC, B., 1997., Ranokršćanski relikvijar kessenske (Cissa) biskupije iz Novalje na otoku Pagu, NOVALJA Grad, Novalja, 13.-20.
- ILAKOVAC, B., 1997. a, Apsidni mozaik starokršćanske bazilike u Novalji, NOVALJA Grad, Novalja, 69.-78.
- KUNKERA, J., 1997., Novalja kroz 30. stoljeća, NOVALJA Grad, Novalja, 154.-157.
- PETRICIOLI, I., 1952., Spomenici srednjovjekovne arhitekture na otoku Pagu, *ShP*, III/2, Zagreb
- SABLIJAR, M., Putna bilježnica *Od Baga do Paga*, Knjižnica Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu
- SUIĆ, M., 1953., Pag, Zagreb
- SZABO, Gj., 1929., Putna bilježnica, Knjižnica Uprave za zaštitu kulturne baštine u Zagrebu
- ŠKUNCA, A., 1988., Pregled antike otoka Paga, *IzdanjaHAD*, 13, Zagreb, 23.-28.
- ŠKUNCA, S. J., 1997., Problem Cisse i njezine biskupije, NOVALJA Grad, Novalja, 79.-90.
- ŠONJE, A., 1975., Ostaci antičkih utvrda u kvarnerskom i podvelebitskom području, *PomorZbor*, 13, Rijeka, 275.-290.
- ŠONJE, A., 1997., Kasnoantički spomenici na otoku Pagu, NOVALJA Grad, Novalja, 125.
- TOMIČIĆ, Ž., 1996., Svetojanj - kasnoantička utvrda kraj Stare Novalje na otoku Pagu, *ARadRaspr*, 12, Zagreb

Zusammenfassung

Die Festung des Heiligen Georg in Caska auf der Insel Pag

Nachdem Byzanz in einem langjährigen Krieg die Goten besiegt hat, kommt es im 6. Jahrhundert zur Erneuerung der byzantinischen Herrschaft in den Ländern der östlichen Adriaküste. Um seine neu erworbenen Gebiete noch erfolgreicher zu verteidigen und die Sicherheit der Schifffahrt und des Nachschubs seiner Kriegs- und Handelsflotte zu gewährleisten, begann Byzanz mit der Gründung eines einzigartigen Verteidigungssystems auf den Inseln und an der Küste, aus einer Reihe von visuell miteinander verbundenen Festungen und Wachposten auf strategisch wichtigen Punkten bestehend. Viele dieser Festungen wurden auf der Insel Pag errichtet und zu ihnen zählt auch eine Festung an einem steinernen Hügel, inmitten eines kleinen mediterranen Waldes, über der Bucht Caske im Norden der Insel Pag gelegen. Nach der Besichtigung der Stätte im Sommer 2000, ist es möglich das Errichtungsdatum aus dem 6. Jahrhundert bzw. aus der Zeit der Herrschaft von Zar Justinian zu bestätigen. Die Festung hat einen quadratischen Grundriß und eine Seitenlänge von 23m innerhalb welcher sich am östlichen Teil die Reste der St. Georgs Kirche befinden. Ausser der Kirche können wir in der Festung noch die Reste anderer Räumlichkeiten erkennen, wobei die im südlichen und im nördlichen Teil am besten erhalten sind. In einem der Räume wurde eine byzantinische Goldmünze gefunden. Aufgrund der strategischen Lage, der Nähe eines günstigen Ankerplatzes, einer spätantiken Siedlung, einer Sakralstätte und anderer Gebäude, der Bautechnik und der gefundenen Goldmünze kann man feststellen, dass die gennante Festung im 6. Jahrhundert erbaut wurde. Nachdem die Kroaten die Insel Pag besiedelt haben lebte man in dieser Festung bis zum 13. Jahrhundert als die Festung in Auseinandersetzungen zwischen der Städte Rab und Zadar zerstört wurde. Obwohl die Festung ihre verteidigende Rolle verlor, behielt sie ihre sakrale Rolle, die mit Gottesdiensten in St. Georgs Kirche verbunden war, die aufgrund dessen das am besten erhaltene und am wenigsten devastierte Objekt der Festung wurde.

(prijevod Dario Bilušić)